

Spirit of Bosnia / Duh Bosne

An International, Interdisciplinary, Bilingual, Online Journal
Međunarodni, interdisciplinarni, dvojezični, online časopis

Bosanski bogumili ili krstjani

Thomas J. Butler

Prije o bosanskim bogumilima, zvanim krstjani (“krščani”), previše je pojednostavljena od strane onih koji period između 13. i 15. stoljeća vide kao zlatno doba u kome su dualistička crkva i država udružile snage i zajedno napredovale. Zapravo, pokušaj krstjana da repliciraju rano krščanstvo, te da slijede put apostolski, crkveni službenici i političari iz Ugarske i Rima su sprečevali pokretanjem krstaških pohoda, a jedan od njih je i pohod od 1235-39. godine, kada je Bosna gotovo uništена, a hiljade ljudi spaljeno na lomači ili odvedeno u zatočeništvo.¹

Uprkos historijskim pretpostavkama, postoje oni koji vjeruju da u Bosni nikada nije došlo do znajućnog dualističkog pokreta, a među njima je i historičar John Fine.² Njegov stav su prihvatile mnoge kolege, uključujući i Ivana Lovrenovića.³ Fine, profesor sa Univerziteta u Michiganu, putem socijalne antropologije objašnjava da ovajek u nekom selu u Bosni ne bi bio zainteresiran, niti bi bio u stanju da shvati dualizam. On također posvećuje malo pažnje evropskom dualističkom pokretu, što ga navodi na donošenje neprihvatljivih doktrinarskih pretpostavki kao što je na primjer ta da Gost Radinovo spominjanje “Trojstva” u njegovojoj oporuci znači da on nije bio pravi “krstjanin”.

Iz historijskih dokumenata je poznato da je bilo znakova hereze u zemljama susjednim Bosni prije kraja 12. stoljeća. U svom djelu Historia Salonitana (“Splitska hronika”), Toma Arhijakon navodi da je 1185. godine crkveni sinod osudio “sve heretike i njihove pristalice”, te zabranio njihove male kraljevske redove poznate kao “bratstva” (fraternitates).⁴

Toma Arhijakon također navodi da je 1200. godine n.e. splitski nadbiskup Bernard proganjao braću Mateju i Aristodiju (Rastudiju) zbog propovijedanja “bezbožne hereze” u njegovom gradu. Konfiskovao je njihovu imovinu, i “bacajući ih u okove anateme”, protjerao ih je iz zemlje. Nadalje, Toma kaže da su mnogi koji su slijedili učenje braće na kraju izopleni, pritom naglašavajući da je njihova hereza uistinu i bila pokret. On također spominje da su se braća na kraju odrekla hereze, te da im je Bernard vratio imovinu.⁵

Toma Arhijakon dalje kaže da je Rastudije bio nadaren zlatar i slikar. Išao je i estu u Bosnu i bio je viđen kako slavenskim tako i latinskim knjigama. Očigledno je da se on nije odrekao heretičkog učenja za vrijeme svog boravka u Bosni, što dokazuje i fragment Bosanskog evanđelja pohranjen u biblioteci u Sankt Peterburgu u kojem se ime “Gospodina Rastudija” nalazi na vrhu stupca o navodno zaređenim biskupima (djedovima) bosanske sekte.⁶ Kao što navodi Jean Duvernay,

Rastudije je vjerovatno bio osniva? nove loze bosanskih krstjana.⁷

S obzirom da Rastudiju prethodi kolona od 16 imena, o?igledno je da mu je prethodila i hereza u Bosni. Stoga se postavlja sljede?e pitanje: otkuda je ona zapravo došla – iz Dalmacije ili Srbije? Razmatranje jednog srpskog dokumenta moglo bi rasvijetliti ovu temu. U djelu Žitije Svetoga Simeuna (“Život” Stefana Nemanje, 1166-1196), koje je napisao njegov sin Stefan, saznajemo da ?im se hereza pojavila u njegovoj državi, Nemanja je sazvao crkveni sinod. U trenutku dok je koncil zasjedao, najedanput se pojavila uznemirena mlada žena koja se bacila pred noge despotu i po?ela vikati kako se, ne znaju?i, udala za plemi?a koji je ?lan skupine koja obožava Sotou.

Njeno pojavljivanje je galvaniziralo sastanak, tako da je Nemanja zahtijevao istragu i mobilizirao je vojsku. U?itelju heretika je odsjekao jezik, druge je spalio na loma?i, a one preživjele je protjerao iz države, spalivši im knjige i konfiskuju?i njihovu svojinu.⁸

Prava priroda hereze nije navedena, osim da su njeni sljedbenici bili “arijanci” te da su “rascijepili Trojstvo”. Naravno, termin “arijanci” je samo epitet, s obzirom da je arrianizam prestao postojati ve? prije nekoliko stolje?a. Slažem se sa Aleksandrom Solovjevom da je njihovo pravo ime – bogumili, što zna?i “mili Bogu” – bilo neka vrsta tabua, i da je možda Nemanja zabranio korištenje tog imena.⁹ A kada je u pitanju mjesto u koje su izgnanici otišli, ve?ina histori?ara navodi da je to Hum (Hercegovina) i Bosna. Izgnanici su se lahko uklopili sa Bosancima, jer su govorili istim jezikom. Prema Solovjevoj ra?unici, sve ovo se desilo u periodu izme?u 1172. i 1180. Godine.¹⁰

To zna?i da je dualizam u Bosni po?eo dvadeset ili dvadeset pet godina ranije nego što se ina?e misli. Puštaju?i tajno svoje korijene, herezi je trebalo cijelo jedno pokoljenje da se razvije, možda oko 1200. godine n.e, kada je nadbiskup Bernard protjerivao heretike iz Splita i Trogira. Zahvaljuju?i svom poznavanju slavenskog i latinskog jezika, Rastudije je postao prirodna spona izme?u priobalnih heretika – ?iji je jezik bio latinski – i bosanskih krstjana.

Godine 1199, vijesti o herezi stigle su do pape Ino?entija III. Srpski knez iz Zete, Vukan (Vlkan), poslao je papi pismo u kojem govori o postojanju hereze u Bosni. Vukan je tvrdio da su ban Kulin—vladar Bosne, te njegova žena i sestra, heretici. Štaviše, on je tvrdio da je Kulin primio heretike koje je Bernard protjerao, tretiraju?i ih kao prave katolike i oslovljavaju?i ih sa “krš?ani par excellence”. Po mišljenju Vukana, progonstvo je zavelo 10. 000 Kulinovih podanika na pogrešan put.¹¹

Sam pomen “krš?ana” je privukao pažnju pape, koji je 11. novembra 1200. godine poslao pismo Kulinovom sizerenu, ugarskom kralju Emeriku, upozoravaju?i ga da je “poprili?an broj patarena” napustio Split i Trogir i stigao do bana Kulina koji im je priredio toplu dobrodošlicu. Papin ton u pismu je bila mješavina ljutnje i ogor?enosti.¹²

Rekao je Emeriku: “Idi i ustanovi istinitost ovih dopisa, i ako ih ban Kulin ne želi opovrgnuti onda ga otjeraj sa svoje zemlje i konfiskuj njegovu imovinu.”¹³ Bitno je napomenuti da je papi, koliko god on grubo zvu?ao, bilo stalo do istine. Kada se radilo o Bosni, papa Ino?entije i njegovi nasljednici su uvijek tražili drugo, pa ?ak i tre?e mišljenje. Papa nije vjerovao lokalnim doušnicima, tako da je osnovao vlastitu mrežu izaslanika i istraživa?a koji su mu odmah podnosili izještaje.

Na prijetnje iz Rima ban Kulin je reagovao ujedno i hrabro i lukavo, postavljući na taj način model za buduće odnose između Bosne i pape. Najprije je napisao papi da nove imigrante ne smatra hereticima, već katolicima, a neke od njih je slao na ispitivanje u Rim. Tako je i pozvao papu da pošalje svog predstavnika u Bosnu da sproveđe istragu.¹⁴

I dalje nepovjerljiv prema Kulinovim Bosancima, papa Inocentije je ipak poslao svog izaslanika Ivana de Kazamarisa i dubrovačkog arhijakona Marina u Bosnu da ispitaju Kulin bana, njegovu ženu i njegove podanike o "svemu što ima veze sa vjerom i životom", i u slučaju da naču nešto što "smrdi na tu heretičku izopučenost, ili ako se odupru istinskom učenju, onda trebaju ispraviti takvu situaciju". Papa ih je uputio na "ustav" o herezima koji je on sam pripremio.¹⁵

Inocentije je bio itekako svjestan da postoji mogućnost da je možda riječ o dualističkoj herezi u Bosni. Tako je 21. novembra 1202. godine napisao Bernardu iz Splita da se "mnoštvo ljudi u Bosni sumnjiči za gnusnu herezu katara."¹⁶

Moguće je da su Ivan de Kazamaris i Marin proveli jednu cijelu zimu u Bosni, od kraja novembra do početka aprila. Pošto je njihov zadatok bio da ustanove istinu o herezima, papin izaslanik je putovao po državi zajedno sa Marinom, pritom zastajući u raznim zajednicama krstjana ili hižama – ovi zborovi (conventicule) se spominju u splitskom ediktu iz 1185. godine – gdje su ispitivali monahe, opate i kaluerice o njihovim vjerovanjima i običajima.

Ivan je vjerovatno imao listu zabluda patarena, ili katara, da mu služi kao vodilja. Marin mu je bio prevodilac, jer Bosanci nisu znali latinski. Ako bi naišli na dokumente na slavenskom jeziku, Marin ih je prevodio.

De Kazamaris nije samo slušao odgovore svojih ispitanika, već bi ih, kad god pogriješi, ispravljao i podučavao tačnoj doktrini koja je u skladu sa Inocentijevim smjernicama. Ivan mora da je ubjedio samog sebe da je izvršio Inocentijevu naredbu da popravi krstjane, jer se nikakve zablude ne spominju u "Izjavi o odricanju" ("Confessio") potpisanoj 8. aprila 1203. godine na Bilinom polju od strane sedam poglavara Crkve bosanske.¹⁷ Kao što kaže Kniewald, Ivanova misija je bila "ne da kazni, već da nagovori."¹⁸

Isti taj dokument su Kazamaris, ban Kulin i dva opata donijeli u Budimpeštu 30. aprila, gdje je pregledan od strane ugarskog kralja i visokog svećenstva. Tokom narednog sastanka, Stefan, sin Kulinov, se složio da će Bosanci platiti visoku kaznu od 1.000 maraka ako prekrše izjavu.¹⁹

Na površini, "Izjava o odricanju s Bilinog polja" ticala se crkvenih organizacija i običaja. Monasi su se odrekli svoje šizme (raskola) sa Rimom, te su prihvatali Rim kao matištu crkve. Također su obećali da će podizati kapele sa oltarima i raspelima, gdje bi imali svećenike koji će održavati mise i dijeliti prvest najmanje sedam puta godišnje, tokom glavnih dana posta.

Svećenici će također slušati isповijedi i nalagati pokoru. Monasi su obećali da će danonoćno pjevati crkvene pjesme, i čitati Stari i Novi zavjet, slijediti crkveni raspored posta, kao i vlastiti. Pored toga, obavezali su se da će prestatи nazivati se krstjanima – što im je bila jedinstvena privilegija – kako ne bi nanijeli bol ostalim kršćanima. Nosili bi specijalne, jednobojne odore, zatvorene i duge do planaka. Također bi trebali imati groblje pored crkve, gdje bi sahranjivali svoju braću, te svakog posjetioca koji bi tu preminuo.

Ženske pripadnice treba da žive u posebnim prostorijama, odvojene od muškaraca i objeduju odvojeno. Bilo bi nedopustivo da same razgovaraju sa monahom, da ne bi izazvale skandal. Opati su se tako?er složili da ne?e ponuditi smještaj manihejcima ili drugim hereticima. Najzad, opati ?e po smrti starješine reda (magistra), nakon konsultacija sa ostalim monasima, podnijeti odluku o izboru novog starješine papi na odobrenje. Što se ti?e bosansko-katoli?ke biskupije, Ivan je savjetovao papi Ino?entiju da trebaju oslabiti uticaj slavenskog biskupa koji je bio starješina Crkve bosanske do tada, te postaviti tri ili ?etiri latinska biskupa jer je Bosna velika država (“desetodnevno pješa?enje”).²⁰

Slažem se sa Kniewaldom i ostalima koji tvrde da je potrebno ?itati izme?u redova da bi razumjeli sav zna?aj tog pažljivo napisanog dokumenta. Prije svega, taj dokument nije napisan samo sa ciljem da okon?a raskol izme?u monaha i Rima, jer bi u tom slu?aju bio napisan mnogo jednostavnije. Tako, na primjer, uvodna izjava gdje sedam opata priznaju “jednog vje?nog Boga, stvoritelja svega i otkupitelja ljudskog roda” jeste, po mišljenju katoli?kog teologa Kniewalda, uistinu neobi?na za takav dokument. Sama izjava naglašava jedinstvo Boga i Božiju inkarnaciju (Isusa), odbacuju?i u isto vrijeme dualizam i docetizam.

Obe?anje da ?e graditi kapele sa oltarima i raspelima je negiralo ideju bogumila-krstjana da su crkve centri idolopoklonstva i da je raspelo gnusan simbol. A obe?anje da ?e ?itati Stari zavjet opovrgnulo je dualisti?ko vjerovanje da je to Sotonina knjiga. Prihvatanjem sve?enika koji ?e držati misu svake nedjelje i svetim danima, monasi su se složili da slijede katoli?ke obi?aje.

“Izjava o odricanju” tako?er govori o problemu sakramenata. Ve? smo vidjeli da su monasi prisegnuli da ?e se služiti sakramentom pri?esti najmanje sedam puta godišnje. Bio je to veliki korak, jer sam ?in pri?esti zna?io je javno ispoljavanje vjerovanja, mada Prezbiter Kozma, bugarski sve?enik i pisac iz 10. stolje?a, spominje bogumilske heretike koji su se pretvarali da uzimaju pri?est, da bi potom ispljunuli oblatnu.

A kad je u pitanju opraštanje grijeha, dualisti su vjerovali da se ozbiljni ili “smrtni” grijesi (svi grijesi su smatrani “smrtnim”) opraštaju samo putem spiritualnog krštenja (consolamentum), dok katolici vjeruju da se oprost grijeha može posti?i bilo kad, putem iskrene ispovijedi i pokore. Zbog toga, dokument potpisani na Bilinom polju naglašava potrebu za sve?enicima koji ?e slušati ispovijedi i nalagati pokoru.

Me?utim, postoji jedan klju?ni sakrament koji nije naveden u “Izjavi o odricanju”, premda on najjasnije razdvaja krstjane od katolika. Taj sakrament je krštenje. Kao što crkva nalaže, krš?anin si samo onda kada si kršten. Striktno govore?i, ako nisi kršten, nisi heretik, ve? paganin. Ako niste kršteni, idete u pakao, osim ako ste vodili život lišen smrtnih grijeha, i u tom slu?aju odlazite na mjesto popularno nazvano “ni na nebu, ni na zemlji.” Stoga je sakrament krštenja postavio najstrožiju teološku prepreku izme?u dvije crkve, osim za dualizam.

Pošto su krstjani vjerovali da je Sotona tvorac svih stvari, uklju?uju?i i vodu, i da je Ivan Krstitelj njegov izaslanik, šta bi im onda preostalo kada bi Kazamaris i Marin tražili od njih da se podvrgnu crkvenom ritualu krštenja, negiraju?i na taj na?in Sotonu i sva njegova djela? Nije teško zamisliti prepreku koju bi ritual krštenja mogao stvoriti – psihološki gledano – pri preobrazbi dualista, koji su smatrali Sotonu tvorcem ?ovjeka i zemlje.

Postoje najmanje dva mogu?a objašnjenja zašto Kazamaris ne spominje sakrament krštenja u “Izjavi o odricanju”. Prije svega, monasi su se mogli krstiti vodom prije nego što se hereza ?vrsto

ukorijenila u Bosni. Štaviše, mogu?e je i da su lagali Ivanu o svom krštenju, s obzirom da je laganje bilo dopustivo dualistima kada se radilo o opstanku njihove crkve. U svakom slu?aju, Ivan mora da je imao utisak da su svi monasi kršteni, jer bi ina?e oštro iskazao potrebu o uvrštanju ovog sakramenta u “Izjavi o odricanju”, baš kao što je i izjavio za euharistiju.

U narednim stolje?ima, odnosno tokom papinog pokušaja da ponovno preobrati Bosance, krštenje vodom bila je osjetljiva ta?ka za pripadnike bosanskog plemstva koji su ostali krstjani. Dok su bosanski kraljevi pristali da budu kršteni, plemstvo se ?esto odupiralo tome, bar do 15. stolje?a, jer je njihova snaga ležala u savezništvu sa starješinama krstjana i njihovih sljedbenika. ?ak su i sami kraljevi prepoznali zna?aj tih veza. Poznati su slu?ajevi kada bi preobra?eni i stoga kršteni ban ili kralj, kao na primjer kralj Stjepan

Tomaševi? (1443 – 1461), koji je bio obavezan prijetnjom izopcenja da nema nikakve odnose sa hereticima, u potpunosti odbio da okon?e veze sa njihovim starješinama zato što je trebao njihovu podršku protiv vanjskih neprijatelja.²¹

Papin izaslanik Toma iz Hvara je godinama progonio kneza Hrvoja Vuk?i?a (preminuo 1416. godine)—jednog iznimno kulturnog ?ovjeka. Premda je jednom prilikom napisao ugarskoj kraljici Barbari da se boji da ?e umrijeti kao paganin, Hrvoje nije želio biti kršten.²² U svemu tome, ulogu je igrala politi?ka stvarnost, kao i tradicionalisti?ki pogled krstjana na svijet te njihovo vjerovanje u obe?anje Consolamentuma.

Nakon što je kralj Emerik odobrio “Izjavu o odricanju”, Ivan de Kazamaris u pismu papi Ino?entiju govori o “bivšim patarenima.”²³ O?ito je mislio da je uspio preobratiti krstjane, ali se prevario. Po mom mišljenju, oni su jednostavno ?ekali da on ode. Djelimi?no zbog zadovoljstva Rima (izazvano Kazamarijevim osje?ajem uspjeha) i papinog neuspjeha da postavi latinske biskupe, kao što je Ivan predložio, hereti?ki pokret je postajao sve ja?i u narednih nekoliko desetlje?a i pritom se ujedinio sa ostacima stare, mati?ne katoli?ke crkve. Zajedno su formirali državnu, hereti?ku crkvu koja je odolijevala krstaškim ratovima i prijetnjama krstaša sve do sredine 15. stolje?a, kada je postepeno nestala dolaskom Osmanlija.

Na kraju bih želio ista?i da kada se desi holokaust, kao što su vojni pohodi protiv krstjana u Bosni izme?u 13. i 15. stolje?a, onda zaista imamo dvostruku tragediju: kao prvo, u samom holokaustu sa svim prate?im zvjerstvima, i kao drugo, u zaboravu koji postepeno zahvata uspomenu na njega. Kada današnji histori?ari negiraju bosansku dualisti?ku prošlost, oni doprinose tom zaboravu, pritom lišavaju?i krstjane priznanja kojeg su dostojni zbog svoje vjere i patnje.

Prevela Maja Pašovi?

© 2010 Maja Pašovi?

Notes

1. Franjo Sanjek, *Les Chrétiens Bosniaques et le Mouvement Cathare XII-XV siecles*, Paris/Louvain, 1977, str. 71-72. Peter Patek (Suibertus), “Commentariolum de provinciae Hungariae originibus,” in R. Reichert, *Monumenta Ordinis Fr. Praedicatorum Historica I*, Louvain, 1896, str. 305-308. ?
2. John Fine. *The Bosnian Church : Its Place in State and Society from the Thirteenth to the Fifteenth Century*, London, 2007. ?

3. Ivan Lovrenovi?, *Bosnia : A Cultural History*, New York, 2001, str. 53. ?
4. Thomas Archidiaconus. *Historia salonitanorum pontificum*, ed. F. Ra?ki, *Monumenta slavorum meridionalium*, t. XVI, 1894, str. 33. ?
5. Ibid, p. 80. ?
6. Franjo Sanjek, op cit, str. 98-101. ?
7. Jean Duvernoy, *L’Histoire des Cathares : Le Catharisme*, Toulouse, 1979, str. 72. ?
8. Žitije Svetog Simeuna : Pamatky drevniho jihoslovanskeho pismenistvi, ed. Pavle J. Šafarik, Prague, 1853. ?
9. Aleksandar Solovjev, “Svedo?anstva pravoslavnih izvora o bogomilstvu na Balkanu,” GID,V, 1953, str. 23. ?
10. Ibid, str.19. ?
11. Registra Vaticana, 4, ep. 170, f 185 rv. F. Sanjek, op cit, str. 45. ?
12. T. Smiciklas, ed. *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Zagreb, 1904-1934, II, str. 351. ?
13. Ibid. ?
14. Registra Vaticana, 5, f 55v. F. Sanjek, str. 47. ?
15. T. Smiciklas, op cit, str. 311-14. ?
16. Registra Vaticana, 5, f 55v. F. Sanjek, str. 46. ?
17. Ibid, ep. 141, f 103v. T. Smiciklas, op cit, III, str. 24-25. ?
18. Dragutin Kniewald, “Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima,” Rad (JAZU), 270, 1949, str. 11. ?
19. J. Fine, op cit, str. 120. ?
20. T. Smiciklas, op cit, III, str. 36. ?
21. Sima ?irkovi?, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, str. 287. ?
22. J. Fine, op cit, str.195. ?
23. T. Smiciklas, op cit, III, str. 36. ?

The preceding text is copyright of the author and/or translator and is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.